

Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıbb İle Mukayesesi

The Working of Ahlât-ı Erbaa in Fuzûlî's Sıhhat u Maraz and a Comparison With Terceme-i Hulâsa-i Tıbb

Muhittin ELİAÇIK*

ÖZET

Bu makalede Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz adlı eseriyle bir tıp eseri olan Terceme-i Hulâsa-i Tıbb ahlât-ı erbaanın ele alınışı yönünden mukayese edilecektir. Fuzûlî, tıbbî sıhhat, hastalık ve tedavi diye üç bölümde ele aldığı Sıhhat u Maraz adlı eserinde bir tabip kimliğiyle görünür. Eski tıp anlayışında önemli bir yeri bulunan ve Fuzûlî'nin bu eserine de hakim olan ahlât-ı erbaa (humoral patoloji) teorisi insan bedenini oluşturan dört sıvının (kan, safrâ, sevdâ, balgam) dengede olmasıyla beden de dengede ve sıhhatte olacağı esasına dayanır. Tıpla ilgili hemen her eserde aynı biçimde ele alındığı yönünde bir kanaat bulunan ahlât-ı erbaa teorisinin Fuzûlî'nin bu eserinde birebir aynı olmadığı görülmektedir. Bu makalenin amacı bu farkı mukayese yoluyla göstermektir. Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ı ile bir tıp eseri olan Cerrah Mes'ûd'un Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'ı ahlât-ı erbaa teorisince mukayese edildiğinde özellikle hıtların vücutta bulunduğu yerlerde ve ilaçlarda küçük farklar olduğu görülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Fuzûlî, Sıhhat u Maraz, Cerrah Mesud, Terceme-i Hulâsa-i Tıbb, ahlât-ı erbaa

ABSTRACT

In this article will compared Fuzûlî's Sıhhat u Maraz and a medical work Terceme-i Hulâsa-i Tıbb were adressed in terms of hıtlts. Fuzuli, in his Sıhhat u Maraz which medicine is discussed in three sections as health, illness and treatment will appear with a health ID. Has an important place in the old sense of medicine, and in this work of Fuzûlî judges theory that the human body ahlât-ı Erbaa (humoral patoloji) forms the balance of four liquids will be based on the principle of the body is also healthy. This theory which about its is dominant opinion in almost all work related to medicine in the same way be considered a conviction in the direction the exact is not same in this work of Fuzûlî. The main objective of this article is to show by comparison the

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

difference. A comparison is made between Fuzûlî's Sihat u Maraz and Cerrah Mes'ûd's Terceme-i Hulâsa-i Tıbb in terms ahlât-ı erbaa theory ahlât in the body where they are seen to be different.

•

KEY WORDS

Fuzûlî, Sihat u Maraz, Cerrah Mesud, Terceme-i Hulâsa-ı Tıbb, ahlât-ı erbaa

Giriş

Çok yönlü bir şair olan Fuzûlî(Mehmed bin Süleyman. ö.1556)´nin üç dilde yazdığı eserler incelendiğinde divanlarında mutasavvıf, Leylâ vü Mecnûn'unda hikayeci, Beng ü Bâde ve Sohbetü'l-esmâr'ında siyasetçi ve nebâtâtçı, Hadîkatü's-süedâ'sında tarihçi, mektuplarında sosyolog, Rind ü Zâhid'inde pedagoğ, Matla'u'l-i'tikâd ve Terceme-i Hadîs-i Erba'în'inde İslâm bilgini ve Sıhhat u Maraz(Hüsn ü Aşk)'ında da tabip kimliğiyle karşımıza çıktığı görülür.¹ Fuzûlî, tıbbî sıhhat, hastalık ve tedavi diye üç bölümde ele aldığı Sıhhat u Maraz adlı eserinde zamanın tıp bilgilerini gereğince kavramış bir tabip kimliğiyle görünmektedir. Böyle olmakla beraber bu makalede, tıpla teorik düzeyde ilgilendiği anlaşılan Fuzûlî'nin bu bilgileri tıbbın bizzat içinde bulunan bir cerrah hekimin eseriyle karşılaştırılarak gözden geçirilecektir. Karşılaştırma yapılan eser, 14.yüzyıl cerrahlarından Cerrah Mes'ûd'un Terceme-i Hulâsa-ı Tıbb'ıdır. Sıhhat u Maraz ile bu eser karşılaştırıldığında dört hılt ile ilgili bütün ayrıntılar her iki eserde de bulunmamakta, ancak Sıhhat u Maraz'da hıltlarla ilgili aşağıdaki tabloda gösterilen ayrıntılar daha fazla yer almaktadır. Böyle olmakla birlikte Terceme-i Hulâsa-ı Tıbb tabloya uygunluk gösterirken Sıhhat u Maraz bazı noktalarda farklılık taşımaktadır. Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ına göre: *“ruh adlı temiz kişi, padişahlığı -birbirine karşıarak vücuda sebep olduklarından ahlât-ı erbaa adıyla anılan- kan, safrâ, sevdâ, balgam adlı dört kardeşe verilen insanlık alemine ayak bastığında beden adlı bir diyar görmüş, ona aşık olup evlenmiş ve sıhhat adlı bir çocuk doğmuştur. Ruh, beden ve sıhhati yanına alıp memleketi teftişe çıktığında işlerini ümid, korku, mahabbet, adavet, ferah ve gam adlı altı memurun yaptığı gönül şehrine gelmiş, çok beğendiği ümîd, ferah ve mahabbeti yanına alıp sevmeyi adavet, korku ve gamı ise koymuş, onlar da oradan kinle ayrılmışlardır. Ruh, kan, safrâ, sevdâ, balgamı meclisine çağırıp sevdâyı başa, safrâyı öde, kanı karaciğere, balgamı da akciğere oturtmuş, ancak daha sonra bu hıltlar sürekli şarap içip böbürlendiklerinden ruhun hatırı bozularak onları azarlamıştır.Gönül şehrinde süriülen adavet, korku ve gam ise bu fırsatı değerlendiren sıhhatin saltanatını yıkmaya and içmişlerdir.”* Fuzûlî'nin bu eserinde eski tıp anlayışında önemli bir teori olan ahlât-ı erbaa teorisi hakim olup, bu teori insan bedenini oluşturan dört sıvının(kan, safrâ, sevdâ, balgam) dengede olmasıyla beden de sıhhatli olacağı esasına dayanır. Bu makalede, öncelikle alegorik bir edebi eser olarak karşımızda duran Sıhhat u Maraz'da ahlât-ı erbaa teorisinin

¹ Hüseyin Ayan, “Fuzûlî'nin Hüsn ü Aşk (Sıhhat u Maraz)ı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Konya 1997, ss. 115-116.

işleniş şekli, bir tıp eseriyle karşılaştırılarak aradaki benzerlik ve ayrılıklar ortaya konulacaktır. Her ne kadar bu teorinin her eserde aynı olacağı ve hiç değişmeyeceği şeklinde bir kanaat mevcut olsa da, bu dört hıltın vücutta bulunduğu organların değişikliğe uğrayabildiği Fuzûlî'nin bu eserinden hareketle görülmüş olacaktır. Bu eser hıltlar teorisine büyük ölçüde uygun biçimde yazılmışsa da hıltların tadına göre verilen bir ilaçta uyum bulunmaması hıltlar teorisine birebir uyulmadığının işaretidir. Bazı eserlerde de dört hıltın vücutta bulunduğu organların tam aynı olmadığı görülse de, bu fark sadece akciğer-kalp, karaciğer-öd gibi, organların birbiriyle iç içe oluşundan kaynaklanan bir fark olup, bu eserde ise akciğer-beyin gibi birbirine çok uzak ve ilgisiz organlar şeklinde bir fark gözlenmektedir. Bu farkın, bu eserin bizzat tıbbın içinde olmayan ve tıpla teorik düzeyde ilgilenen birisince yazılmış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. İşte biz bu makalede, ahlât-ı erbaa teorisi tablosundan ve tıbbın bizzat içinde olan usta bir cerrahın eserinden bu teoriyi inceleyip Sıhhat u Maraz'da buna göre görülen farkları ortaya koyacağız.

Ahlât-ı Erbaa

Ahlât-ı erbaa, antikçağ ve ortaçağda insanın biyolojik, ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen, insan bedenindeki dört sıvı maddeye verilen addır. Bu dört sıvı(kan, safrâ, sevdâ, balgam)nun dengede olmasıyla sağlık, bozulmasıyla da hastalık ortaya çıkmaktadır. Eski Mısır'a kadar giden bu anlayışta Mısırlı hekimler hastalığın sebebi olarak bünyedeki bu dört sıvının kirlenmesini görmüşler ve tedavide kirli sıvıların boşaltılması yoluna gitmişlerdir.² Phythagoras'a göre doğaya dört ana yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört unsur(ateş, hava, su, toprak) ve bunların dört fiziksel özelliği(sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk) gibi dörtlü ritim hakimdir. Sicilyalı Empedokles(492-432) bu görüşlerden etkilenerek evrenin ateş(kuru-sıcak), hava(yaş-sıcak), su(soğuk-yaş), toprak (soğuk-kuru) şeklinde esas ve tali derecede birbirine zıt dört temel öğeden oluştuğunu öne sürmüştür. Empedokles'in bu teorisi de Hippokrates tarafından benimsenip insan bedenine uygulanmış ve böylece humoral patoloji teorisi ortaya çıkmıştır.³ Bu anlayışa göre insan bedeni dört unsurdan oluşan bir yapıdır.

Antik Yunan ve Roma tabipleriyle filozofları tarafından geliştirilen ve 20.yüzyıl başlarına kadar Avrupalı doktorlarca da yaygın kabul gören humoral patoloji teorisinde vücuttaki dört sıvı bileşik kaplar gibi denge içindedir ve bi-

² Ayşegül Demirhan Erdemir, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.2, s.24, İstanbul 1989.

³ Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, 98-104, İzmir 2003.

rinin artması veya azalmasıyla vücutta hastalık ortaya çıkar. Bedenin hastalıkları da bu dört sıvıya göredir. Sevdâ, aklî ve psikolojik rahatsızlıklara yol açar. Kan hastalıkları kanın azalıp artmasından ortaya çıkar. Karaciğer-ödde bulunan safrânın çokluğuyla karaciğer ve böbrek hastalıkları çıkar. Balgamın dengesizliği istiska(karında su toplaması)ya yol açar. İlkbahar kanı, yaz safrâyı, sonbahar sevdâyı kış da balgamı harekete geçirir. Bu sıvıların insanların karakterlerini de etkilediğinin düşünülmesi safrâvî(colérique), sevdâvî (mélancolique), demevî(saanguin), balgamî(flegmatique) şeklinde psikolojik tiplere ve mahrûr(kan sıcak tabiatlı), mebrûd(safrâ soğuk tabiatlı), yâbis(sevdâ kuru tabiatlı), mertûb(balgam yağ tabiatlı) şeklinde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerine yol açmıştır. Galen'le birlikte etkisini sürdüren, daha sonra İslam dünyasında da yayılan bu teori 16.yüzyılda fizyoloji ve biyokimya gibi ilimlerin gelişmesiyle etkisini tekrar göstermiş, 20.yüzyıl başlarında da hormonların keşfi ve bağıklık fikrinin gelişmesiyle daha da önem kazanmıştır. Bugün de modern tıpta kan ve safrâ kirliliğinin bazı hastalıklara sebep olduğu bilinerek tedavisi için kan aldırma, safrâ boşaltma ve müshil verme yollarına başvurulmaktadır.⁴

Doğu ve batı tıbbında 2500 sene yürürlükte kalan bu teori günümüzde de halk tıbbında yaşamaktadır. Antik Yunan tıbbında humoral patoloji, İslam-Arap tıbbında ise ahlât-ı erbaa denilen bu teori İbn-i Sina(980-1037)'nin El-Kânûn fi't-tıbb adlı eserinde hissî, zihnî durumlarla tavır ve rüyalar da eklenecek genişletilmiştir. İslam tıp teorisinde humoral patoloji teorisinin genel unsurları aşağıdaki çizelgede görülmektedir.⁵

Dört Unsur	Hava	Ateş	Toprak	Su
<u>Dört Hilt</u>	<u>Kan</u>	<u>Safra</u>	<u>Sevda</u>	<u>Balgam</u>
<u>Organı</u>	<u>Kalp-Akciğer</u>	<u>Karaciğer-Öd</u>	<u>Dalak-Mide</u>	<u>Beyin</u>
<u>Mevsimi</u>	<u>İlkbahar</u>	<u>Yaz</u>	<u>Sonbahar</u>	<u>Kış</u>
<u>Yaş dönemi</u>	<u>Cocukluk</u>	<u>Gençlik</u>	<u>Erişkinlik</u>	<u>İhtiyarlık</u>
<u>Fiziki özelliği</u>	<u>Nemli-Sıcak</u>	<u>Kuru-Sıcak</u>	<u>Kuru-Soğuk</u>	<u>Nemli-Soğuk</u>
<u>Rengi</u>	<u>Kırmızı</u>	<u>Sarı</u>	<u>Siyah</u>	<u>Beyaz</u>
<u>Tadı</u>	<u>Tatlı</u>	<u>Acı</u>	<u>Ekşi</u>	<u>Tuzlu</u>

⁴ Ayşegül Demirhan Erdemir, *agm*, s.24.

⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/Geleneksel_Anadolu_Halk_Hekimliđi 15 Tem 2009. A

<u>Zamanı</u>	<u>Sabah</u>	<u>Öğle</u>	<u>İkindi</u>	<u>Akşam</u>
<u>Karakteri</u>	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
<u>Burcu</u>	<u>İkizler-Boğa-Koc</u>	<u>Başak-Aslan- Yengeç</u>	<u>Terazi-Akrep-Yay</u>	<u>Balık-Kova-Oğlak</u>
<u>Musiki ma- kâmı</u>	<u>Sehnâz-İsfahân- Nevâ</u>	<u>Rast-Hicaz- Büzürk</u>	<u>Irak-Büselik- Zengûle</u>	<u>Hüseynî-Uşşâk- Nevrûz</u>
<u>Tedavisi</u>	Kuru, İlaçlar	Soğuk Nemli,soğuk ilaçlar	Nemli,Sıcak ilaç- lar	Kuru, Sıcak İlaçlar

Sıhhat u Maraz(Hüsn ü Aşk)

Tıbbın sıhhat, hastalık ve tedavi diye üç bölümde ele alındığı Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz adlı eserinin birinci bölümünde sıhhat(hüsn), ikinci bölümünde maraz(hastalık), üçüncü bölümde ise tedâvî anlatılmıştır. Eserin özeti şöyledir:

“Ceberût âleminde doğup lâhût âlemini yer edinmiş olan *Rûh* adlı temiz yaratılışlı kişi bir gün dolaşmak arzusuyla nâsût(insanlık) âlemine ayak bastığında yedi iklimin yedi endamından ibaret olduğu *Beden* adlı bir diyar görür. Bu nâsût ülkesinin padişahlığı, birbirine benzemeyen, fakat uyumlu olan *Kan*, *Safrâ*, *Balgam*, *Sevdâ* adlı dört kardeşe verilmiştir. Bunların birbirlerini sevmedeki adı erkân, benzemezlikteki adı da azdâddır. Birbirlerine karışmalarıyla *vücûda* sebep olduklarından *ahlât-ı erbaa* meydana gelmiştir. Bu dört işbilir kardeşin çalışmalarıyla *beden* ülkesinde akan *acı*, *ekşi*, *tatlı*, *tuzlu* dört nehir sayesinde *Beden* mülkü mâmur olmuştur. Bu dört nehrin *kuruluk*, *yaşlık*, *sıcaklık*, *soğukluk* adlı dört tabiatı *Mizac* adlı kızın idaresine verilmiştir. *Rûh*, *Beden* diyarını görünce çok beğenerek *Mizaca* gönül verir. *Rûh* ile *Beden*'in evlenmelerinden *Sıhhat* adlı çocuk doğar. *Rûh*, eşi *Mizâc*'i ve oğlu *Sıhhat*'i yanına alıp memleketi teftişe çıkar. İlk uğrak yeri, on mahallesi ve işlerine bakan *kulak*, *göz*, *burun*, *damak*, *dokunma*, *ortam duyu*, *hayal*, *kullanma*, *vehim*, *bellek* adlı on memuru bulunan *Dimağ* kalesi olup burada işlerin iyi gittiğini görünce aferinler ederek *Ciğer* şehrine geçer. Hizmetlerini *gâdiye*, *nâmiye*, *müvellide*, *musavvire*, *câzibe*, *mâsike*, *hâzıma*, *dâfia* adlı sekiz memurun yaptığı *Ciğer* şehrinin teftişinden sonra *Gönül* şehrine geçer. İşlerini *ümid*, *korku*, *mahabbet*, *adâvet*, *ferah* ve *gam* adlı altı memurun yaptığı *Gönül* şehrinin çok beğenerek bunlardan çok sevdiği *Ümîd*, *Ferah* ve *Mahabbeti* yanına çağırıp, sevmediği *Adâvet*, *Korku* ve *Gam* ise yanından kovar. Bu üç bozguncu da *Rûh* ve ailesinin yanından büyük bir kinle giderler. *Rûh* ise yeyip içip, çalıp söyleyip *Beden* ülkesinde eğlenir, oraların sanatkârları olan *Sevdâyı* dalağa, *Kam* karaciğere, *Balgamı* akciğere, *Safrâyı* öde oturtur. Sürekli şarap içmekten hıltların başı kızışıp böbürlenmeye başlayınca *Rûh*'un hatırı bozulup

onları azarlar. *Gönül* şehrinde sürülen *Adâvet*, *Korku* ve *Gam* toplanıp kovulmalarına sebep gördükleri *Sihhatin* saltanatına son vermeye and içerler. *Adâvet*, yandaşları olan *yalan*, *kin* ve *hasede*; *Korku*, yandaşları olan *şaşkılık*, *dehşet* ve *sıkıntıya*; *Gam* da, *mihnet*, *mahrumiyet* ve *hasrete* haber gönderip yardım ister. Bu üç bozguncu adamlarıyla *Gönül* şehrinin kapısına dayanıp mahalleyi ayağa kaldırır. *Gam* etrafı kuşatınca *Rûh*, *Gönül* şehrinin kapılarını sıkıca kapatıp Allah'a tevekkül ederek korunmaya çalışır. *Rûh*'un dostları toplanıp tedbir düşünürler ve *Ferah Hüsn* adlı, *Mahabbet Aşk* adlı, *Ümid* ise *Akl* adlı bir dostu olduğunu söyleyerek yardım için onları çağırılmayı teklif ederler. *Rûh*, *Sihhatle* kalarak *Gönül* şehrinin kapılarını gizlice açıp *Ferah*, *Mahabbet* ve *Ümidin* ellerine özel mektuplar vererek belirttikleri yönere gönderir. *Ferah*, *Hüsne*, *Mahabbet Aşka*, *Ümîd* de *Akla* giderek yardım ister. İlk ikisi gelmezse de *Akl* gelir ve *Ahlâkı* toplayarak *Gönül* şehrinin saran *Gam* askerlerini yenip *Beden* ülkesini kurtarır. *Havf* ve *Gam* yakalansa da *Adâvet* kaçıp gizlenir, fitneler çıkarmaya karar verir, *Rûh* ile *Sihhatin* düşmanlarından *Maraz* ile bir yolunu bulup tanışır. *Maraz*, *Adâveti* teselli ederek "Sen bu işi bana bırak, ten diyarına çekilenlerden en heveslisinin adını ver, bu bana yeter" der ve ondan *Gidâ* cevabını alınca da işe koyulur. *Gidâdan*, *Rûh*'un memurları haberdar olmadan gizlice *Beden* diyarına sokulmasını ister. Bir yolunu bulup *Gida* vasıtasıyla *Beden* diyarına girip *Sevdâ*'nın dairesine ulaşır. *Sevdâ*, *Maraz*'la öbür hıtlara üstün gelince *Sihhat*, *Maraz*'ın başağrısıyla *Beden* diyarını sarstığını öğrenip azıtan *Sevdâ*'yı *Rûh*'a arz edince durum *Akl*'a bildirilir ve *Akl*, *Perhîz*'i hazırlayıp *Beş Duyu* kapılarına dikerek *Tatma*'yı zeytin vb.den, *Kulağı* kanun sesinden, *Göz*'ü anberden, *Koklama*'yı kâfûrdan korumasını emreder. *Akl*, *Sevdâ*'yı bu tedbirle aldedip bir yandan da *Kan*'ı terbiye ile uğraşır. *Maraz*, *Sevdâ*'nın zayıflayıp *Kan*'ın kaynadığını görünce ona koşarak bozgunculuk yapınca *Sihhat* sıtmanın öncülüğünde zararın oluştuğunu anlayarak *Akl*'ın tedbiriyle *Perhîz Tatma*'yı içki vb.den, *Göz*'ü: doygun gülden, *Koklama*'yı taze sebzelerden, *Kulağı* neşe veren uddan korur. Böylece *Kan*'da takat kalmayınca *Maraz*, *Balgam*'ın hizmetine koşar ve *Balgam* istiskâ ile taşkınlığa girer. *Sihhat*, *Akl*'a başvurup onun tedbiriyle *Perhiz*, *Tatma*'yı ham şarap vb.den, *Kulağı* üç telli tanburdan, *Göz*'ü inci görmekten ve *Koklama*'yı nilüfer kokusundan koruyarak *Balgam* altolunca *Maraz*, *Safra*'nın hizmetine koşup kötülük için yardım ister. *Safra* söz verip hemen işe girişerek *Sarılık*'i *Maraz* askerlerine başbuğ yapınca *Sihhat* yine *Akl*'dan yardım isteyip onun tedbiriyle *Perhiz*, *Tatma*'yı şekerden, *Kulağı* kemençeden, *Göz*'ü saf altından, *Koklama*'yı taze gülden koruyarak *Safra*'ya üstün gelip böylece *Maraz*, *Beden* ülkesinden kaçsa da çocuğu *Zaaf*'in yardım ve kıskırtmasıyla bundan vazgeçer. *Rûh*'tan incinen hıtlar bu fırsatı kaçırmayıp *Maraz*'la birleşerek topluca *Sihhat*'in üzerine

hücum etmeye hazırlanırlar. *Akl* bu kez *Haof* ve *Gam*'a sahip çıkarak bir köşeye çekilir ve çaresiz kalan *Sihhat* ek başına *Maraz*'ın karşısına dikilir ve bunu öğrenen *Sihhat*'in anası *Mizâc*'in hıltlarla geçmişte dostluğu olduğundan onlara vefasızlık etmemelerini söylemesi üzerine onlar utanıp *Sihhat*'la elele verince *Maraz* kaçıp oğlu *Zaaf* kalır. *Rûh* şükrederek *Akl*'ı çağırıp gönlünü aldıktan sonra tedbirleri tamamlamasını ister. *Akl*, *Beden* mülkünde *Gudâ*'nın yardımıyla *Zaaf*'ın tekrar güçlenmemesi için *Perhiz*'in *Duyu* kapılarında *Beden*'i koruması gerektiğini söyler. *Rûh*, yüce mertebelere ulaşır ve eski dostları onunla ülfet edemediğinden yalnız vakit geçirir. Daha önce *Hüsn*'e gönderilip utancından geri dönmeyerek *Hüsn*'ün yanında kalan *Ferah*, *Hüsn*'le birlikte *Beden* diyarına gelirler. *Hüsn*, *Beden* diyarını beğenip kısa sürede *Rûh*'a nüfuz eder ve *Rûh* güzelken daha da güzel olur. Tam bu sırada *Aşk*'ın yanından ayrılıp *Rûh*'a gelen *Mahabbet*, *Rûh*'u bu güzellikte görünce hemen *Aşk*'a dönüp durumu anlatır. *Aşk* da *Hüsn*'ün çekiciliğiyle *Beden* diyarına ulaşır *Rûh*'a boyun eğerek emrine girer ve *Hüsn*'ün *Rûh*'u iyice istilâ ettiğini görünce hemen *Rûh*'u överek o da ona nüfuz eder. *Rûh*, *Aşk*'tan *Hüsn*'ü kendisine anlatmasını isteyince *Aşk* onun halâ gafil ve *Hüsn* ile tanışma denizine ulaşamadığını anlayıp ona *Hüsn*'ün makamının nasipsizlik olduğunu, onunla karşılaşmak için kişinin kendisinden ayrılması gerektiğini söyleyince *Rûh* ona bu söylediğinin tamamen yalan olduğu cevabını verir ve *Aşk*, *Rûh*'a isterse *Hüsn*'ü huzuruna getireceğini söyleyince *Rûh* heyecanla bunu ister. *Aşk* hakiki *Saf Aynayı* *Rûh*'un eline verip onu müşahede etmesini ister. Kendinden geçmiş olan *Rûh* ayna üzerindeki aksini başka şey zannedip aynadan ayırlamaz. *Aşk* ondan bu suretin düşmanların eline geçmesi için bu levhi emaneten *İdrâk*'in hazinedarına vermesini ister. *Ruh* aynayı her an müşahede etmek istediğinden buna razı olmasa da *Hüsn*'ün şeklini *Hayâl*'e resmettirdikten sonra aynayı mühürleyip hazinedara teslim eder. *Rûh*, bir süre *Hayâl*'in suretini müşahedeyle yetinirse de aslındaki huzuru bulamadığından *Aşk*'tan kendisini *Hüsn*'ün vuslatına sırdaş etmesini ister. Birlikte yola çıkıp *Maşukluk Çölü*'ne girerler ve birçok gariplik ve acayıklık içinde sırayla "Nazlı Ayak Ayası, Gönül Dinlendiren İncik, kıldan İnce Bel, Karın Kıvrımı Nehri ve ortasındaki Göbek, Sîne Sahrası, Bilek adlı iki itibarlı şehir, Çene Altı Konağı, Çene Çukuru adlı dipsiz kuyu, can besleyen Dudak, Dişler, Yanak Bahçesi, Kulak Tozu, Büyüleyici Göz, Kaş Kemer, Alın sahrası, karanlık Kâkül diyarı ve Boy Mumu" nu seyrederek, *Rûh* müteessir olup *Aşk*'a çıkışarak beni oyalayıp dolaştırıp durdun, hala *Hüsn*'ün görüldüğü yere varamadık deyince *Aşk* "Ey olup bitenden gafil ve nasipsiz, senin dolaştığın mevkilerin hepsi *Hüsn*'ün dinlenme yerleriydi. Senin görme yeteneğin olmadığından *Hüsn*'ün ne olduğunu anlayamadın. Eğer *Hüsn*'ü gerçekten bulmayı istiyorsan gözlerine *Tanma Sür-*

mesi çekmelisin. Ama onun madeni sadece âşıklık ülkesinde bulunduğundan o mülkün etrafında dolaşmalısın" der ve böylece sevgilinin ülkesinden *Aşıklık Diyarına* giderler ve sırayla "Melâlet Bostanı, Tutkunluk Belâsı Şehri, Acz Çölü, Hayret, Hirmân, Ümitsizlik"e uğrayarak sonunda tekrar *Beden* diyarına gelirler. *Rûh*, *Gönül şehrinin* viran, *Duyu* askerlerinin perişan olduğunu, *Sevdâ'nın* ateşle yakılıp *Ciğer'in* dimağının yandığını, *Kan'ın* gözyaşıyla karıştığını, *Safrâ'nın* sarardığını, *Balgam'ın* sertleşip üşüdüğünü, beden direklerinin bozulup tabiatın dağıldığını, *Zaaf'ın* güçlendiğini, *Sihhat'in* de sarsıldığını görür. *Rûh* bu durumu görerek *Aşk'a* sitem edip "ben mülkümde mutlu bir hükümdarken beni kandırıp *Maşukluk* ve *Aşıklık* diyarlarında dolaştırıp durdun ve ülkemi bu hale getirdin" deyince *Aşk*, *Rûh'a* "bu durum senin beceriksizliğindedir, *İdrâk'in* hazinedarına verdiğin *Safâ aynasına* bir bak" diye karşılık verince *Rûh* aynaya bakar ve kendisini çok zayıf ve güçsüz birisi olarak görüp bunun sebebinin *Aşk'tan* sorunca o: "Ey *Rûh*, bu elindeki *Safâ aynasının* yüzü, görüntüde kalanlar yansımadır. Önceki ve şimdiki gördüğün suret hep Sen'sin. İlkinde Sen, Sen'den gafil olduğundan zatını araştırmak için *Aşıklık ve Maşukluk* vadilerini dolaşıp kendine ulaştın. *Aşıklığın* görüldüğü yer ve *Maşukluğa* süs veren senden başkası değildi. Ancak, bu kavrayış *Tanuma Sürmesine* bağlıdır. *Sürme*, *Rûh'un* gözünü açtı ve bundan sonra aynanın aracılığına gerek kalmayıp *Rûh*, suret ve manada ihtiyaçsız *Cebrail* ile beraber halvete çekildi. *Akl'dan* yardım istemekten kurtulmuş, *Duyulardan* ve *Tabiattan* ilgisini kesmiş olarak ne *Hüsn'den* naz gördü, ne *Aşk'tan* yalvarma işitti. *Rûh* bu makamda asıl menziline ulaşmış olup kendini kendine getirdi. *Maşukluk ve Aşıklık* bu halvetten dışarıda kaldı" der.⁶

Fuzûlî'nin tıp bilgilerini, hastalık sebeplerini ve tedâvî usûllerini dile getirdiği mensur *Sihhat u Maraz* risalesi Farsça olmakla beraber çok okunmuş, istinsah edilmiş ve Meclis-i Vâlâ âzası Lebîb Efendi tarafından tercüme edilip 1857'de basılmıştır. Ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Türkçe'ye⁷, Oskar Rescher tarafından da Almanca'ya⁸ çevrilmiştir. Fuzûlî'nin bu eseri, tıp bilgileriyle kurgulanmış, asıl konusu aşk olan, alegorik düzeyde edebî bir eser olup sonucu itibariyle Leylâ vü Mecnûn'a çok benzemektedir.

⁶ Hüseyin Ayan, "Sihhat ü Maraz(Sağlık ile Hastalık) veya Hüsn ü Aşk(Güzellik ile Aşk)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 1994, ss.3-12.

⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *Hüsn ü aşk=Sihhat u maraz*, Muhammed b. Süleyman el-Bağdadi Fuzuli, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1940.

⁸ Oskar Rescher, *Fuzuli Maraz u Sihhat* (çev. yay. Lugal-N. H.) Osnabrück 1979 (TTK Kütüphanesi 5236 A.IV 5236 1979)

Cerrah Mes'ûd'un Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'ında Ahlât-ı Erbaa

Anadolu'da 13-15.yüzyıllar arasında birçok tıp kitabı yazılmıştır⁹ olup bunlardan birisi de yaklaşık 14.yüzyıl sonlarıyla 15.yüzyıl başlarında Cerrah Mes'ûd tarafından Farsçadan tercüme edilmiş olan Terceme-i Hulâsa-ı Tıbb'dır. Bu eserin yazıldığı tarih kesin olarak belli değilse de yazı, dil ve ifadelerden edindiğimiz izlenim 14.yüzyıl sonlarıyla 15.yüzyıl başları olduğu yönündedir. Hakkında yeterli bilgi bulunmayan Cerrah Mes'ûd, dönemin diğer tıp bilgileri Hakim Bereket, Hacı Paşa, Şirvanlı Mahmud gibi çok tanınıp bilinen bir tabip gibi gözükmesine de, yazmanın başında geçen "Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-ı Tıbb der-te'lîf-i Hazret-i İbni Mes'ûd rahmetullahi taâlâ" notu Cerrah Mes'ûd'un da önemli bir tıp alimi olduğuna işaret sayılır. Eser, Abbasîlerin 5.halifesi Me'mûn(813-833)'un vücudunda çıkan yaralar üzerine kaleme alınmıştır. Halifenin tedavi edilmesi vesilesiyle reîsü'l-cerrâhîn Şeyh Ebû Tâhir bin Muhammed-i Arabî *Hulâsa fi-fenni'l-cirâha* adlı eserini yazmış ve Cerrah Mes'ûd da bu eserin nüshası eline geçince Farsça-Pehlevîce karışık olan bu eseri daha iyi anlaşılması için Türkçeye çevirmiştir. 30 bölüm halinde düzenlenmiş olan eserin bölümleri şöyledir: 1.bölüm tıp ilmine dair, 2. bölüm yaralar, 3. bölüm maddeler, 4. bölüm fıtık(debe), 5. bölüm ok temrenleri, 6. bölüm ısırgıplar(yılcık hastalığı), 7. bölüm dübeylet(çıban), 8. bölüm çıkıklar, 9. bölüm kırıklar, 10. bölüm hûre(gangren, yenirce, kesme), 11. bölüm kabarcıklar, 12. bölüm baş ağrısı, 13. bölüm göz hastalıkları, 14. bölüm ciğer hastalıkları, 15. bölüm böbrek hastalıkları, 16. bölüm bağırsak hastalıkları, 17. bölüm mesane(kavuk) hastalıkları, 18. bölüm tüm mafsallar, 19. bölüm gut(nikris) hastalıkları, 20. bölüm basur hastalıkları, 21. bölüm cinsel hastalıklar, 22. bölüm karında su birikmesi(istiskâ) hastalığı, 23. bölüm humma hastalıkları, 24. bölüm tüm kemikler, 25. bölüm damarlar ve sinirler, 26. bölüm tüm yakılar, 27. bölüm tüm merhemler, 28. bölüm tüm yağlar, 29. bölüm tüm zerûrlar(eski yaraları iyileştirici, tomurcuk), 30.bölüm tüm macun ve terkipler. Eserin önsözünde eski tıpla ilgili verilen teorik bilgilerden sonra, antik çağdan beri gelenek haline gelen yöntemle baştan ayağa tüm hastalıklar 30 bölüm halinde anlatılmış, teşhis, tedavi, ilaçlar, kullanılan droglar ve terkipleri verilmiştir. Eserde sıkça Ebû Ali Sînâ, Bokrat Hekim ve Calinus'tan alıntılar yapılmıştır.

Terceme-i Hulâsa-ı Tıbb'da, tüm hastalıklar 30 bölüm halinde anlatılmış ve teşhis, tedavi ve ilaçlar gösterilmiştir. Eserde dört hult, hastalıkların teşhis ve

⁹ Kenan Suveren ve İlder Uzel, "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları* 2, 1988, ss.126-142/ Ramazan Şeşen, "Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları", *Tıp Tarihi Araştırmaları* 5, 1993, ss.11-20.

tedavisinde önemli bir yer tutmakta, verilen ilaçlar da buna göre belirlenmektedir. Ahlât-ı erbaa ve ayrıntıları eserin birinci babında anlatılmıştır. Bu bapta önce insan vücudu tanıtılarak deontolojik bilgiler verilmiştir. Adem'in yüce bir makamda ve 15 türlü cüzden meydana getirildiği söylenip bu cüzlerin kan, safra, balgam, sevda, deri, sinir, damar, et, yağ, kas kemik, kırık, tırnak ve kıl olduğu belirtilmiştir. Hekimlerin dört unsurun dört ahlâta karşılık geldiğini bilerek sıcak ve yaş olan kanı sıcak ve yaş olan havaya; safrâyı sıcak ve kuru olan ateşe; soğuk ve yaş olan balgamı soğuk ve yaş olan suya; soğuk ve kuru olan sevdayı soğuk ve kuru olan toprağa benzettikleri söylenmiş ve Allah'ın bu dört erkanı sebep kılarak Adem'i bir damla nutfeden yaratıp akıl ve canla onu yükselttiği anlatılmıştır. Dört türlü olan hacamatın ilkinin sıcak ve yaş olduğundan kanın arttığı bahar gününde olduğu ve ilacın da ona göre verilmesi gerektiği; ikincisinin sıcak ve kuru olduğundan safranın arttığı yaz gününde olduğu ve ilacın da ona göre verilmesi gerektiği; üçüncüsünün soğuk ve kuru olduğundan sevdanın arttığı güz mevsiminde olduğu ve ilacın da ona göre verilmesi gerektiği; dördüncüsü de soğuk ve yaş olduğundan balgamın arttığı kış gününde olduğu ve ilacın da ona göre verilmesi gerektiği belirtilir. Kan baskın olmanın alameti benzin kızıl, beden sıcak, kol damarının dolu ve tez atar, bevlin de kızıl ve sığ olmasıdır. Safra baskın olmanın alameti buğday tenli, bedeni sıcak, ağzı acı, bevl rengi sarı ve kol damarı da dolu ve hızlı atar olmaktadır. Balgam baskın olmanın alameti benzi ak ve semiz, bedeni ılık, kol damarı gevşek ve zayıf, bevl rengi ak olmaktadır. Sevda baskın olmanın alameti bedeni siyaha mail, gövdesinde kıl uzun, bünyesi zayıf, bevl siyah ve sığ olmaktadır. Bu itibarla her organ her şahsın bedenine göre tedavi edilmelidir. Kuru ilaçlar için hangi eczanın sıcak, soğuk ve sıcak-kuru olduğu; çekici ilaçların ne ile ve hangi tabiatla çekici olduğu; yumuşatıcı ilaçların hangi tabiatla yumuşatıcı olduğu; bitirici ilaçların hangi tabiatla bitirici olduğu ve açıcı ilaçların da hangi tabiatla açıcı olduğu bilinmelidir. İbni Sînâ'nın kavline göre bütün bunları teşhis etmeli ve bahar ilacı hangisidir, yaz ilacı hangisidir, güz ilacı hangisidir, kış ilacı hangisidir iyice bilerek ona göre tedavi yapmalıdır.

İki Eserin Ahlât-ı Erbaa Teorisince Mukayesesi

Ahlât-ı erbaa teorisi, Sıhhat u Maraz'la Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'da espride bir değişiklik olmadan işlenmiş, ancak Sıhhat u Maraz'da organların yerinin değiştiği, bazı ayrıntıların verilmediği ya da muğlak kaldığı ve tada göre verilen bir ilaçta da fark olduğu görülmektedir. Sıhhat u Maraz'da özellikle dört hılttan kan ve balgamın bulunduğu organların değişmiş olması önemlidir. Ancak, hastalık ve tedaviyi de etkileyen bu durumun, Akl'ın tedbirinde hıltlar teo-

risi tablosuna uygun olduğu görülmektedir. Öte yandan eserde marazın baskın hale gelmesinin, yerleri değişmiş hıltlardan dolayı olup olmadığı hakkında bir ipucu verilmemiştir. Dolayısıyla belirleyici bir noktada fark oluşmuştur. Ayrıca Akl'ın, Perhiz'e uygulattığı tedbirde Safrâ'nın tatlı olan şekerden sakındırılması da önemli bir farktır. Zira, safrânın tadı acı olup tedavisi onun zıddı olan tatlıyla olmalıdır.

Humoral patoloji teorisini anlatan yukarıdaki tabloya göre Sıhhat u Maraz'da dört hıltın bulunduğu organlar safrâ ve sevdâ dışında farklıdır. Bu tabloda kan karaciğerde değil kalp veya akciğerde, balgam da akciğerde değil beyindedir. Özellikle balgamın Sıhhat u Maraz'da çok farklı yerde olması dikkat çekicidir. Ayrıca, konuların içinde sevdânın bulunduğu organın baş olduğu yönünde işaretler vardır. Bu da önemli bir farktır.

Sıhhat u Maraz'da marazın da sıhhatin de baskın çıkması dört hıltın yardımıyla mümkün olmuştur. Yani hastalık da sıhhat de büyük ölçüde bunlar vasıtasıyla olmuştur. Eserde yukarıdaki tabloda verilen bütün ayrıntılar bulunmasa da *organ, fiziki özellik, mevsim(dolaylı), renk, tat, karakter, musiki makamı, tedavi şekline* ait özellikler bulunmaktadır. Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'da ise *dört unsur, organ, mevsim, fiziki özellik, renk, karakter, tedavi şekline* ait özellikler verilmiştir. Sıhhat u Maraz'da verilmeyen özellikler *dört unsur, yaş dönemi, zaman, burç iken*, Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'da *yaş dönemi, tat, zaman, burç ve musiki makamıdır*.

Alegorik bir eser olan Sıhhat u Maraz'da kan, safrâ, sevdâ ve balgam insanlık aleminin padişahlığının verildiği, birbiriyle uyumlu dört kardeştir ve bedenin sıhhati, marazı ve tedavisi onlarla olmaktadır. Beden ülkesi onların kendinden geçip böbürlenmeleriyle sıhhati yitirip hasta olmuş; marazdan yüz çevirip sıhate yardım etmeleriyle de maraz kovulup sıhhat yeniden ortaya çıkmıştır. Terceme-i Hulâsa'da da aynı durum görülmekte ve hekimlerin dört unsurun dört hıltı karşılık geldiğini bilerek teşhis ve tedavi uyguladıkları söylenmiştir. Yani hastalıkların tedavisi bu dört hıltın özelliğine göre yapılmaktadır. Kan-hava, safrâ-ateş, balgam-su ve sevdâ-toprak ilişkileri kurularak tedaviler uygulanmaktadır. Sıhhat u Maraz'da bu yönden bir ayrıntı bulunmasa da beden ülkesinde akan tatlı, acı, ekşi, tuzlu dört nehir sayesinde beden ülkesinin mâmur olması ve bu dört nehrin de kuruluk, yaşlılık, sıcaklık, soğukluk adlı dört tabiatının mizacı adlı kızın idaresine bırakılması dolaylı yönden bu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'da Adem'in dört unsur sebep kılınarak bir damla nutfeden yaratılıp akıl ve ruhla yükseltildiği anlatılarak yine dört unsur-dört hılt ilişkisi kurulmuştur. Akıl ve ruh Sıhhat u Maraz'da baş karakterlerdir. Terceme-i Hulâsa'da hacamat yoluyla olan tedavinin dört türlü olup ilkinin

kanın arttığı bahar gününde olduğu ve ilacın ona göre verileceği, ikincisinin safrânın arttığı yaz gününde olduğu ve ilacın ona göre verileceği; üçüncüsünün sevdânın arttığı güz mevsiminde olduğu ve ilacın ona göre verileceği; dördüncüsünün de balgamın arttığı kış gününde olduğu ve ilacın ona göre verileceği belirtilmiştir. Sıhhat u Maraz'da dört hıltın bulunduğu organlarla Terceme-i Hulâsa arasında fark vardır. Sıhhat u Maraz'da *sevdâ dalağa, safrâ öde, kan karaciğere, balgam da akciğere* oturtulmuştur. Terceme-i Hulâsa-i Tıb'da dört hılt yukarıdaki tabloya uygun olup kan akciğerde, safrâ karaciğer-ödde, balgam başta, sevda dalak-midededir. Mevsim, fiziki özellik, renk ve tedavi ayrıntıları bakımından Sıhhat u Maraz'da iç içe geçmiş bilgiler vardır. Terceme-i Hulâsa-i Tıb'da karakter özellikleri: "kan baskın olmanın alameti benzi kızıl, bedeni sıcak, kol damarı dolu ve tez atar, bevl de kızıl ve sığ olmaktadır(*sıcakkanlı*); safrâ baskın olmanın alameti buğday tenli, bedeni sıcak, ağzı acı, bevl rengi sarı ve kol damarı da dolu ve hızlı atar olmaktadır(*öfkeli*); balgam baskın olmanın alameti benzi ak ve semiz, bedeni ılık, kol damarı gevşek ve zayıf, bevl rengi ak olmaktadır(*soğukkanlı*); sevdâ baskın olmanın alameti bedeni siyaha mail, gövdesinde kıl uzun, bünyesi zayıf, bevl siyah ve sığ olmaktadır(*içe kapanıklık*)" şeklinde verilmiştir. Ancak bir tıp eserinde bulunabilecek bu ayrıntılar Sıhhat u Maraz'da yer almamıştır. Terceme-i Hulâsa-i Tıb'da "kuru ilaçlar için hangi eczanın sıcak, soğuk ve sıcak-kuru olduğu, çekici ilaçların ne ile ve hangi tabiatla çekici olduğu, yumuşatıcı ilaçların hangi tabiatla yumuşatıcı olduğu, bitirici ilaçların hangi tabiatla bitirici olduğu ve açıcı ilaçların da hangi tabiatla açıcı olduğu bilinmelidir. Bütün bunlar teşhis edilmeli ve bahar ilacı, yaz ilacı, güz ilacı, kış ilacı iyice bilinerek tedavi yapılmalıdır" denilerek hıltlar teorisinin fiziki özellik, mevsim ve tedavi şekli unsurlarına değinilmiştir.

Sıhhat u Maraz'da ahlât-ı erbaa ve unsurları şöyle özetlenebilir:

- 1.Hıltların karşılığı olan dört unsurdan hava, ateş, toprak, su direkt olarak verilmemiştir.
- 2.Hıltlar tabloda kan, safrâ, sevdâ, balgam şeklindeki eserde kan, safrâ, balgam, sevdâ şeklinde.
- 3.Tatlar tabloda tatlı, acı, ekşi tuzlu şeklindeki eserde acı, ekşi, tatlı, tuzlu şeklindedir.
- 4.Fiziki özellikler tabloda yaş-sıcak, kuru-sıcak, kuru-soğuk, yaş-soğuk şeklinde mürekkep iken eserde kuruluk, yaşlık, sıcaklık, soğukluk şeklindedir.

5. Sevdânın meclise misk(siyah), kanın gül(kırmızı), balgamın beyaz, safrânın sarı renkli elbiseyle gelmesi teorinin renk unsuruna tam uygundur.

6. Aynı mecliste Sevdâ dalakta(tabloda dalak-mide), Safrâ ödde(tabloda karaciğer-öd), Kan karaciğerde(tabloda kalp-akciğer), Balgam da akciğerde(tabloda beyin) oturmuş olup bu organlar parantez içinde verdiğimiz organlara göre sadece sevdâ ve safrâ için doğrudur; ayrıca dalakta da muğlaklık olup Maraz'ın girdiği yer ve uygulanan tedavi usulünde sevdânın yeri baş gibi gözükmemektedir. Balgamın bulunduğu organ ise çok farklı olup beyin yerine akciğerde oturtulmuştur. Aslında bu fark, marazın ortaya çıkmasına hıltlar arasındaki yanlış bir oturtmanın sebep olduğunu düşündürse de buna dair bir ipucu görülmemektedir. Belki de Fuzûlî bunu okuyanın anlamasını istemektedir. Beden ülkesindeki bozulma ilk olarak hıltların yerlerine oturtulduğu bu mecliste başlamıştır. Her biri kendini beğenip üstünlük taslamış, Ruh da bu duruma kızmıştır.

7. Dört hıltın mecliste kendi karakterlerini tanıtmaları tabloya uygundur: Sevdâ hayâl cevherlerini dizen, Safrâ'ya göre deli divane, oturuşu kalkışı yavaş birisi(*içe kapanık*)dir. Safrâ, makamdan makama dolaşan, hayat askerlerinin kılavuzu, Kan'a göre her mizaçta acılı ve kötü, çabuk girip yavaş tedavi gören(*öfkeli*) birisidir. Safrâ'yı eleştiren Kan, yaşamayı sağlayan(*sıcakkanlı*) birisidir. En son söze giren Balgam ise övünüp duran Kan kendisine muhtaç ve Vücûd da zaten kendisinden ibaret birisidir(*soğukkanlı*)

8. Maraz'ın, Gıda vasıtasıyla hıltları kullanarak Beden diyarına girmek istediğinde önce Sevdâ'nın dairesine varması Sevdâ'nın içine kapanık ve aldatılmaya daha uygun oluşuyla ilgili görünmektedir. Eserin bu bahsinde ahlât teorisinin karakter, fiziki özellik, mevsim(dolaylı), musiki ve tedavi şekliyle ilgili unsurlarının işlendiği görülmektedir. Sevdâ öbür hıltlara üstün gelince Akl'ın tedbiriyile, hıltların fiziki özelliklerinin zıddı ilaçları verilmeye başlanmıştır. Sevdâ'ya ait özellikler sırayla: zeytin=ekşi, anber=siyah, kanun=buselik, zengule, kâfur=keskinlik, sonbahardır. Kan'a ait özellikler içki=tatlı, doygun gül=kırmızı, taze sebzeler=ilkbahar, ud=ısfahan, nevadır. Balgam'a ait özellikler ham şarap=tuzlu, üç telli tanbur=Hüseynî makamı, inci=beyaz, nilüfer=kış, sudur. Safrâ'ya ait özellikler şeker=tatlı(burada tabloyla bir uyumsuzluk olup Safrâ'nın tadı acı olduğundan, perhiz edilen şeker değil, acı bir şey olmalıydı), kemeçe=rast makamı, altın=sarı, taze gül=yazdır.

9. Eserde geçen "*Rûh, Beden, Mizâc, Sıhhat, Maraz, Dimağ, Ciğer, Gönül, Ümîd, Ferah, Mahabbet, Adâvet, Haşf, Gam, Akl, Perhîz, Gıda, Beş duyu, Hüsn, Aşk*"

gibi alegorik unsurlar eserin öncelikle edebî bir eser olmasından dolayıdır. Bunlar, Fuzûlî'nin bulduğu alegorik kavramlardır.

10. Dört hılt Sıhhat'in anası Mizâc'ın sayesinde ihanetten vazgeçip Sıhhat'la elele verince Maraz kaçıyor. Artık mülkünde yegane güç olan Rûh, Aşk'tan kendisini Hüsn'le tanıştırmasını istiyor, ama maşukluk ve aşıklık diyarlarında dolaşıp durmalarına rağmen Rûh bir türlü Hüsn'ü göremiyor ve bunun sebebini Aşk'tan sorduğunda da "kendinden gafil olması sebebiyle zatını araştırmak için dolaşıp sonunda kendine ulaştığını, *tanıma sürmesiyle* gözünün açılıp zayıf ve arıklıkla beraber kendi doygun ve hür halini görüp asıl menziline ulaştığı" cevabını alır.

Sonuç olarak, Sıhhat u Maraz'da sıhhatli, güçlü, ancak hıltların gaflet ve zevk ü safasıyla düzeni bozulan Rûh hükümdarının kendi güzel zatını, ancak zayıf ve arık kaldığında Aşk'a sorarak anladığı mesajı verilmiştir. Yani, hastalık ve sıhhatin hıltlarla olduğu, hastalık, zayıflık ve arıklıkta kişinin kendi zatını daha iyi tanıdığı mesajı verilmek istenmiştir.

Terceme-i Hulâsa-i Tıb'da ahlât-ı erbaa ve unsurları şöyle özetlenebilir:

1. Terceme-i Hulâsa-i Tıb'da hekimler dört unsurun dört hıltta karşılık geldiğini bilerek teşhis ve tedavi uygulamaktadırlar. Yani hastalıklar kan-hava, saf-râ-ateş, sevdâ-toprak, balgam-su ilişkileri kurularak tedavi edilmektedir. Adem'in dört unsur sebep kılınarak bir damla nutfeden yaratılıp akıl ve ruhla yükseltilmesi insan bedenindeki dört unsur-dört hılt ilişkisidir.

2. Eser öncelikle bir tıp eseri olduğundan Sıhhat u Maraz gibi edebî ve alegorik anlatım taşımaz. Dolayısıyla direkt olarak teşhis, tedavi ve ilaçlar anlatılır. Hacamat yoluyla olan tedavi dört türlü olup, ilki kanın arttığı ilkbahardadır ve ilaç ona göre verilir. İkincisi safrânın arttığı yaz gününde olup ilacı ona göre verilir. Üçüncüsü sevdânın arttığı sonbaharda olup ilacı ona göre verilir. Dördüncüsü de balgamın arttığı kış gününde olup ilacı ona göre verilir. Böylece, ahlât teorisinin mevsime göre tedavi şekli anlatılmıştır. Sıhhat u Maraz'da bu yönde bir ayrıntı görülmemektedir.

3. Sıhhat u Maraz'da sevdâ başa, safrâ öde, kan karaciğere, balgam da akciğere oturtulmuşken Terceme-i Hulâsa'da dört hıltın yerleri direkt olarak belirtilmemişse de eserin konularının ayrıntılarında hıltların yukarıdaki tabloya uygun olduğu görülmektedir. Yani kan akciğerde, safrâ karaciğer-ödde, balgam başta, sevdâ dalak-midededir.

4. Terceme-i Hulâsa'da insan bedeninde karakter, renk ve tat özelliklerini belirleyen kan, safrâ, balgam ve sevdânın baskın olması alametleri belirtilerek her organın her şahsın bedenine göre tedavi edileceği söylenmiştir.

5. Eserde, tedavinin ilaç ve eczaların sıcak, soğuk, kuru, çekici, yumuşatıcı, bitirici, açıcı yönleri teşhis edilerek ve hangisinin bahar ilacı, yaz ilacı, güz ilacı ve kış ilacı olduğu iyice bilinerek yapılması gerektiği hatırlatılmıştır. Eser bir tıp eseri olduğundan bu konular bir cerrah tabibin gözüyle anlatılmıştır. Sıhhat u Maraz, konularının ve uslubunun alegorik ve sembolik olmasınca bu bakımdan Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'dan hemen ayrılmakta ve bir şair tarafından anlatıldığı-nı her yönden belli etmektedir.

Sonuç

Fuzûlî'nin bir tabip kimliğiyle ve tıp bilgilerini göstermek üzere karşımıza çıktığı Farsça Sıhhat u Maraz risalesi, bazı küçük farklar görülse de hastalıkların sebeplerini insan bedenindeki kan, safrâ, sevdâ ve balgamın bileşimindeki uyumsuzlukla açıklayan dört unsura dayalı ahlât-ı erbaa (humoral patoloji) teorisine uygun tarzda yazılmış bir eserdir. Bu risalede sıhhat, maraz ve tedavinin sebep ve vasıtası bu dört hilt olmuştur. Hastalık da sıhhat da onların sergilediği tavırla ortaya çıkmış ve sona ermiştir. Onlar ancak humoral patoloji teorisine göre uygulanan tedaviyle denge içine sokulabilmiştir. Cerrah Mes'ûd'un Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'ında ise bu durum bir cerrah tabip gözüyle, teşhis, tedavi ve ilaç nokta-i nazarından ele alınıp anlatılmış, edebî ve alegorik usluptan kaçınılarak tıbbî bir dil kullanılmıştır. İki eser arasında tıbbî ve alegorik yönden başka, sathîlik ve derinlik bakımından da fark bulunmaktadır. Bu da Sıhhat u Maraz'ın tıptan istifade edip tıp bilgilerini sergileyen çok yönlü bir alim şair tarafından, Terceme-i Hulâsa-i Tıbb'ın ise tamamen usta bir tabip cerrah tarafından kaleme alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Sıhhat u Maraz'da dört hiltten balgam ve kan ahlât-ı erbaa teorisine göre buldukları organın dışında bir organda oturtulmuşlardır. Sevdâ da dalak diye geçmesine rağmen başa oturtulmuş gibi gözükmemektedir. Safrâ ise, tadı acı olmasına rağmen Akl'in tedavisinde acıdan değil de tedavi edici olması gereken şekerden sakındırılmıştır. Bu farklar dışında eserde gördüğümüz kadarıyla ahlât-ı erbaa teorisine aykırı başkaca bir durum görülmemektedir. ©

KAYNAKLAR

- Abdülbaki Gölpınarlı, *Hüsn ü aşk=Sıhhat u maraz*, Muhammed b. Süleyman el-Bağdadi Fuzuli, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, 1940.
- Ayan, Hüseyin, *Sıhhat ü Maraz(Sağlık ile Hastalık) veya Hüsn ü Aşk(Güzellik ile Aşk)*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 1, Konya 1994, ss. 3-12.
- Ayan, Hüseyin, *Fuzûlî'nin Hüsn ü Aşk(Sıhhat u Maraz)'ı*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 3, Konya 1997, ss. 115-120
- Ayşegül Demirhan Erdemir, *Diyanet İslam Ans., C.2, s.24*, İstanbul 1989
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, İzmir 2003.
- Oskar Rescher, *Fuzuli Maraz u Sıhhat* (çev. yay. Lugal-N. H.) Osnabrück 1979 (TTK Kütüphanesi 5236 A.IV 5236 1979)
- Suveren, Kenan-İlter Uzel, *İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış*, Tıp Tarihi Araştırmaları 2, 1988.
- Şeşen, Ramazan, *Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. yüzyılda Türkçe'ye Tercüme Edilen Tıp Kitapları*, Tıp Tarihi Araştırmaları 5, 1993.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Geleneksel_Anadolu_Halk_Hekimliđi